

Dialekt małopolski wczoraj i dziś

Autor: Halina Karaś

O dziejach dialektu małopolskiego wiadomo dość sporo, m.in. dzięki żywej w okresie przedwojennym i tużpowojennym dyskusji na temat pochodzenia polskiego języka literackiego. Jedną z dwóch podstawowych koncepcji łączyła bowiem powstanie polszczyzny literackiej z małopolską podstawą dialektalną. Sprzyjało to badaniom nad przeszłością polskich dialektów – zwłaszcza małopolskiego i wielkopolskiego w związku z ówczesnymi hipotezami oraz wyodrębnieniu się i rozwojowi dialektologii historycznej (zob. więcej o dialektologii historycznej, jej przedmiocie i metodach w: Definicja dialektologii, jej przedmiot, zadania i terminy). Plonem tej długiej dyskusji jest panująca powszechnie opinia, że swój udział w kształtowaniu się polskiego języka literackiego miały w większym lub mniejszym stopniu prawie wszystkie dialekty polskie, także dialekt kresowy rozwijający się na podłożu obcym na wschodnich obszarach litewsko-ruskich Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Chronologicznie dialekt małopolski (w związku ze stolicą w Krakowie) wpływał jako drugi – po dialekcie wielkopolskim – na kształt rodzącej się od przełomu XIV/XV wieku polszczyzny literackiej. Pod względem udziału cech małopolskich w języku literackim dialekt małopolski plasuje się także jako drugi po dialekcie wielkopolskim [por. np. prace Bogdana Walczaka]. Zabytki języka polskiego z doby staro- i średniopolskiej, świadectwa bezpośrednie (m.in. ówczesnych gramatyków i słownikarzy) pozwalają stwierdzić, że większość współczesnych cech gwarowych małopolskich jest kontynuowana nieprzerwanie w dziejach polszczyzny. Mogły one jedynie zmieniać swój zasięg terytorialny i zakres w historii dialektu małopolskiego. Przykładowo – zmniejszył się zasięg przejścia wygłosowego -ch > -k, które kiedyś było cechą ogólnomałopolską, a dziś ograniczoną do południa i zachodu Małopolski (choć na zachodzie sięga głęboko na północ). Mniejszy jest też zakres występowania zjawiska, gdyż tylko w niewielkiej części górskiej obejmuje wszystkie pozycje wygłosowe (także wyrazów rdzennych), natomiast na pozostałym obszarze zmiana ta ograniczona została tylko do -ch w końcówkach fleksyjnych. Podobnie dobrze rozpoznane w tekstach zostały takie cechy małopolskie, jak np. {tt}204|przestawka{/tt} w grupie śr’ czy {tt}322|zanik nosowości{/tt}. Trzeba też pamiętać, że niektóre cechy powszechne w języku jeszcze początków doby średniopolskiej, w XVI wieku, na który przypada końcowy okres kształtowania się polszczyzny literackiej, z czasem, gdy rozwój obu już ukształtowanych odmian – gwar i języka literackiego – potoczył się w innych kierunkach, stały się cechami gwarowymi. Cechy powszechne ówczesnej wymowy nie utrwaliły się w języku literackim, pozostały natomiast w dialektach, stając się w świadomości społecznej cechami uznawanymi za typowe zjawiska gwarowe. Wymienić tu można – przykładowo – takie cechy, jak: - {tt}226|samogłoski ścieśnione{/tt} ei/y, ao, ou (czyli ścieśnione e, a, o), - inna niż dziś wymowa głoski oznaczanej przez rz (tzw. {tt}102|frykatywne r{/tt}), - {tt}145|labializacja{/tt}, głównie w nagłosie (łoko, łowoc), także rzadziej w śródgłosie (łokło, łowłoc), - zmiany barwy samogłosek przed spółgłoskami półotwartymi m, n, ł, l (rodzicóm, beł, beli). W kolejnych wiekach rozwój języka literackiego i gwar utrwalił rozpoczynające się w XVI wieku różnice. Stan współczesny

Współcześnie dialekt małopolski jest bardzo zróżnicowany językowo, ale także bardzo różny jest stan zachowania, sytuacja i prestiż poszczególnych gwar. Stosunkowo dobrze zachowują się gwary pasa górskiego – gwary góralskie, takie jak gwara podhalańska, orawska, spiska, południowożywiecka. One też cieszą się znacznym prestiżem, są wysoko wartościowane jako równorzędny wobec polszczyzny ogólnej – choć stosowany w innych sytuacjach komunikacyjnych – wariant języka polskiego. (Zob. więcej: Orawa, Podhale, Spisz, Żywiecczyzna). Są również takie regiony Małopolski, gdzie gwara bywa oceniana jako „gorsza” – odmiana polszczyzny, jest lekceważona i wyśmiewana, a jej użytkownicy usiłują się pozbyć cech gwarowych ze swoich idiolektów. Dotyczy to zwłaszcza gwar w okolicach wielkich miast, gdzie zachowały się one słabo, nie mają jakichś wyrazistych sobie tylko właściwych cech językowych, a więc okolic Krakowa, Tarnowa, Kielc, Częstochowy. Ogólnie jednak obserwowana obecnie tendencja do regionalizacji, moda do podtrzymywania odrębności lokalnych – do promowania „małych ojczyzn” (por. hasła typu: Europa regionów) sprzyja zainteresowaniu również gwarą jako jednym z ważnych wyznaczników tożsamości lokalnej (ob. więcej: Jaki jest dziś język wsi?). Gwarę lokalną prezentują liczne zespoły folklorystyczne, stowarzyszenia regionalne itp. Literatura: Kazimierz Nitsch, 1958, Co wiemy naprawdę o dialektach ludowych XVI wieku?, [w:] tegoż, Wybór pism polonistycznych, t. IV: Pisma dialektologiczne, Wrocław-Kraków, s. 387-406. Witold Taszycki, Co to jest dialektologia historyczna?, ZNUJ 9. Filologia nr 2. Prace Językoznawcze, s. 59-71; przedruk: tegoż, Rozprawy i studia polonistyczne. T. II, Dialektologia historyczna i problem pochodzenia polskiego języka literackiego, Wrocław – Kraków – Warszawa 1961. Stanisław Urbańczyk, Jaką polszczyzną mówił Jan Kochanowski i jego rówieśnicy?, [w:] tegoż, Prace z dziejów języka polskiego, Wrocław.. 1979. Bogdan Walczak, Zarys dziejów języka polskiego, Wrocław 1999.